

Шевченко С. Л.,
д. філос. н., професор,
професор ЗВО кафедри філософії, біоетики та історії медицини,
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ М. БЕРДЯЄВИМ ПРАГМАТИЗМУ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ ДУХОВНОГО

Ставлення до людини як виключно особи раціональної відкидає властиву їй ірраціональну поведінку, зокрема і світоглядні переконання, що ґрунтуються на релігії. Втім безальтернативне опертя на наукові докази, формальну і неформальну логіку, лінгвістику, відмежування від психологічно забарвлених знань аналітичною філософією не вирішує реальних екзистенціальних викликів, які постають перед людством. Міркування про суб'єктивний характер досвіду, про неможливість вираження за допомогою мови наших відчуттів, сприйнятів тощо стали «каменем спотикання» в аналітичній філософії. Тобто «вибираючи щось одне, ми втрачаємо інше». В руслі екзистенціальної традиції про неоднозначність філософії прагматизму писав і М. Бердяєв, називаючи сучасну добу – «добою дегуманізації та занепаду духовності» й заперечуючи формальний аналіз історії чи людської поведінки, тому що немає теорії загальної раціональності.

Оцінка М. Бердяєвим прагматизму доволі неоднозначна. Для М. Бердяєва близькою є саме екзистенціальна філософія, а не філософія життя чи філософія прагматизму. Він не позиціонує себе як релятивіста чи прагматика. Його спроби побудувати філософію поза логічною, онтологічною та етичною владою «загального» над індивідуальним погано розуміється і викликає здивування. Мислитель пояснює це своєю слабкою здатністю розвивати власні думки та дискурсивно їх доводити. Втім він переконаний, що всі засади філософії потребують перегляду в екзистенціальному руслі. Така необхідність, на думку М. Бердяєва, має важливі соціальні наслідки, але ще більші наслідки релігійні та моральні. І такий тип філософії, як доводить мислитель, абсолютно помилково було б поєднувати з філософією прагматизму або з філософією життя. Такий тип філософії можливий завдяки персоналістичній революції, якої, на думку М. Бердяєва, по-справжньому ще не було у світі. Коли вона відбудеться – це означатиме повалення влади об'єктивації, руйнування природної необхідності, звільнення суб'єктів-особистостей, прорив до іншого світу, світу духовного. Порівняно з цією революцією, як наполягає мислитель, незначні всі революції, що відбувалися у світі. Для М. Бердяєва справжня

філософія є завжди особистою філософією, пов'язаною з власним інтеріоризованим досвідом, де суб'єкт філософського пізнання екзистенціальний. Це дозволяло М. Бердяєву стверджувати, що його філософія була більш екзистенціальною, ніж філософія М. Гайдеггера чи К. Ясперса [1].

Знаходить М. Бердяєв і позитивний сенс в ідеях прагматизму. Він вважає, що можна ставитися критично до окремих проявів прагматизму, але важко заперечувати прагматичну природу науки загалом, її життєво-корисливий, біологічний характер [2].

У праці «Філософія свободи» М. Бердяєв визнає – хоч він і не є прибічником прагматизму, але вважає, що його значення велике. Адже прагматизм знаменує собою кризу абстрактного ідеалу знання, кризу гносеології, кризу раціоналізму та інтелектуалізму, повернення до знання, включеного у життєву повноту. Прагматизм, на думку М. Бердяєва, відмовляється від абстрактно-раціоналістичних критеріїв знання, від інтелектуалістичної гносеології. А тому прагматизм виступає симптомом кризи наукової філософії. Хоч прагматизм науковий намагаються перенести у філософію і тим самим по-новому зробити філософію наукоподібною, втім нераціоналістична концепція науки призводить до нераціоналістичної концепції філософії. І, зрештою, як доводить М. Бердяєв, прагматизм англосаксонський вимагає лише більше образних форм пристосування до світової даності, необхідності. Так створюється дуже квола філософія і заперечується її творчий характер. І навіть інтуїтивізм А. Бергсона, на протигагу прагматизму англосаксонського, завжди позитивно-утилітарного спрямування, на думку М. Бердяєва, не зміг трансформуватися у філософію свободи [3].

Криза, як вважає М. Бердяєв, охопила усю сучасну філософію (в якій цілісний образ людини зникає й розмивається поняття «істини»), мораль (розповсюдження нігілізму та альтруїзму), політику (її цінності переважають над іншими цінностями в державах). З одного боку, існування не може бути об'єктом пізнання, а з іншого, – об'єктивація означає відчуження, знеособлення, втрату свободи, підпорядкування загальному, пізнання через поняття. Вся історія філософської думки, на думку М. Бердяєва, стояла під знаком об'єктивації, хоча це виражалось в різних типах філософії. Емпіризм також стояв під знаком об'єктивації, як і крайня форма раціоналізму. Цю об'єктивацію М. Бердяєв прослідковує і в нових формах прагматизму і філософії життя, зокрема в проблемі визначення критеріїв істини.

XX сторіччя, на думку М. Бердяєва, загостило кризу ідеї Істини. Прагматизм у філософії та наука запропонували критерій Істини, який ставить під сумнів саме існування Істини, замінюючи її користю та пристосуванням до умов життя. «Прагматизм хоче визнавати Істиною те, що корисне та плідне для людини і сприяє зростанню сили її життя. Але

він не зауважує, що по суті передбачає старий критерій істини як відповідність реальності. Корисним і плідним виявляється те, що відповідає реальності, невідповідність реальності для життя шкідлива і безплідна” [4, с. 27].

Начебто захищається творчий характер пізнання, розмірковує М. Бердяєв, але насправді цього творчого характеру немає, як не було і в старому ідеалізмі. «Прагматизм надто оптимістичний і не бачить трагічної долі Істини у світі. І тут головна помилка та брехня цього напрямку думки. Насправді існує прагматизм брехні, брехня буває дуже корисна для організації життя, і це брехня відіграє величезну роль в історії. Соціально корисну брехню дуже цінували керівники людських товариств, для цього створювалися міфи, консервативні та революційні, релігійні, національні та соціальні, і вони проголошувалися Істиною, іноді навіть науково обґрунтованою Істиною. Прибічники прагматизму дуже легко сприймають за Істину корисну брехню. Ілюзії свідомості відіграють напрочуд реальну роль в житті людських суспільств, вони часто є дуже потужними реальностями. Людські хвилювання та емоції, набуваючи колективного характеру, створюють реальності, що тиранічно пригнічують людське життя. Звільнення від цього тиранічного гніту прагматично корисної брехні завжди означає спалах у людині іншої, вищої Істини, яка може бути зовсім не корисною. Людина покликана звільнитися від незліченної кількості релігійних та соціальних ілюзій, реакційних та прогресивних. Навіть у науковому знанні наявні корисні ілюзії, які потім долаються. Існує вічний трагічний конфлікт між Істиною та користю, зиском. Очищена, тобто Істина, що творчо здобула позаземне світло, може бути не тільки не корисною, але навіть небезпечною для облаштованого світу. Бажання чистої, нічим не прикрашеної, навіть сумної Істини є прагненням божественного. Чиста, неспотворена і ні до чого не пристосована Істина християнства могла б виявитися дуже небезпечною для існування світу, для земних суспільств і цивілізацій, вона могла б бути вогнем, що поглинає, отриманим з неба. Але ця Істина, що відкривається зверху, була прагматично пристосована до інтересів новостворених суспільств та церков. Прагматично корисна Істина, плідна для зростання сили у цьому світі, завжди пов'язана зі страхом ослаблення та загибелі, з загрозою з боку панівних у світі сил. Проблема співвідношення Істини та страху – дуже важлива проблема. Здобування Істини передбачає безстрашність, перемогу над страхом, який принижує та пригнічує людину. Світ охоплений страхом, що нагадує *terror antiquus* (первісний жах). Прагматизм за своїм принципом не перемагає страху перед силами світу, він повинен допустити лише Істину, підпорядковану смертоносному потоку часу, він не може допустити вічної Істини. Але Істина є голосом вічності в часі, є променем світла в цьому світі. Істина вища за світ, вона судить світ, вона судить і одкровення, оскільки воно пристосоване до світу. Немає релігії вищої за

Істину. Це було вульгаризоване теософією. Але релігійне одкровення має бути одкровенням Істини, позаземним світлом, що пронизує темряву світу, позаземною свободою, що звільняє від рабства світу. Для світу Істина не користь, а найвища цінність, яку не можна розуміти лише ідеалістично” [4, с. 28 – 29].

«Прагматизм залишається частково вірним для позитивних наук, для істин, а не для Істини, але й у цій галузі це не цілком і не остаточно правильно. Наука робить відкриття, які можуть бути не корисні, а згубні для світу, наприклад експерименти із розщеплення атома, що по суті означає розкладання космосу, в непорушність якого занадто вірили”, – зауважує мислитель [4, с.30].

Отже, переконаність М. Бердяєва у тому, що необхідно не пояснювати світ, а змінити його, насамперед внутрішньо, в духовному сенсі, змінивши себе, виступає лейтмотивом і його критичного сприйняття та оцінки філософії прагматизму. Об’єктивації, доцільності, корисності, зиску та практичності останнього М. Бердяєв протиставляє суб’єктивний досвід, свободу, творчість, Істину як найвищу цінність. Його заклики до здійснення революції в сферах моралі та релігії свідчать про приналежність мислителя до когорти тих філософів та теологів, які готували та передбачали ціннісну та релігійну реформацію у наш час.

Література:

1. Бердяев Н.А. Самопознание. – М.: «Книга”, 1991. – 448 с.
2. Бердяев Н. Смысл творчества. Опыт оправдания человека. – М., 1916. – 358 с. – URL: <http://psylib.org.ua/books/berdn01/index.htm>
3. Бердяев Н. А. Философия свободы / Бердяев Н. А. Сочинения. – М.: «Раритет”, 1994. – С. 11 – 244.
4. Бердяев Н. А. Истина и откровение. Прологомены к критике Откровения. – СПб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, 1996. – 384 с.